

IGOR BORZIĆ

STANJE POZNAVANJA RANOG KRŠĆANSTVA NA ZAPADNOM DIJELU OTOKA KORČULE

<https://doi.org/10.17234/10.17234/9789533791807.15>

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Bibliografija o ranom kršćanstvu na Korčuli nije brojna, a i takva je većim dijelom usmjerena na opisivanje i tumačenje arhitektonskih i inih nalaza na arhipelagu na istočnom kraju otoka (Majsan, Sutvara, Lučnjak, Vrnik i dr.). Ostali dio njega u tom se smislu spominje tek sporadično i to zbog indikativne toponimije ili pak predstavljanja uglavnom slučajnih arheoloških nalaza koji tek blago sugeriraju da je kršćanstvo i ovdje postupno postajalo dio identiteta ovdašnjeg kasnoantičkog stanovništva. Da bi se taj proces još jasnije konkretizirao, u radu se stoga donose za temu bitni rezultati istraživanja gradine Kopila kod Blata, rimskog rezidencijalno-gospodarskog imanja na lokalitetu Beneficij-Gudulija te Gradine svetog Ivana kod Vele Luke, kao i do sada poznati podatci s lokaliteta Potirna-Mirje i Čara-Sutudar. Na svima njima arheološka stratigrafija nedvosmisleno svjedoči o kasnoj antici kao nastavljajućem, odnosno revitalizirajućem razdoblju naseljenosti, u kojem se kršćanstvo, pretpostavlja se u civilnom, ali i vojnom okruženju, pojavljuje kao osnova duhovnog života.

Ključne riječi: *rano kršćanstvo, kasna antika, otok Korčula, istočni Jadran*

Arheološko djelovanje na Korčuli ima duboku povijest, a kasna antika i popratno rano kršćanstvo u njemu su također našli svoje mjesto, što je i očekivano jer je ipak riječ o otoku koji je svojom veličinom, prirodnom razvedenošću, resursima i fantastično važnim položajem privukao čovjekovo naseljavanje još od najranijih vremena. Posljednje spomenuta komponenta njegova opisa razlog je i zbog kojeg se na Korčuli dosta snažno razabiru civilizacijska i kulturološka strujanja svih značajnih tranzicijskih razdoblja, bilo primjerice prapovijesne neolitičke revolucije,¹ protopovijesne implikacije grčke kolonizacije i rimskog osvajanja istočnog Jadrana,² ali i ovdje posebno interesantne kasne antike te prijelaza u srednji vijek. No unatoč tomu isto je tako činjenica da za razliku od okolnih insularnih prostora, primjerice Brača, Hvara i drugih,³ o ranom kršćanstvu otoka Korčule, jednoj od iznimno bitnih komponenti kasnoantičkog razdoblja, postoji izrazito malo podataka. Velika većina onoga što je poznato, što se može pročitati u literaturi i na kraju krajeva osjetiti u prostoru vezano je uz lokalitete s arhipelaga u Pelješkom kanalu. Utemeljenje ranokršćanskog samostana na Majsanu⁴ te crkvice na obližnjim otočićima Gubavcu, Lučnjaku i Sutvari⁵ izvrstan su pokazatelj lokalnog razvijanja snažne kultne kršćanske komponente na korist svim potrebitima, kojih je zbog maritimne važnosti Pelješkog kanala morao biti

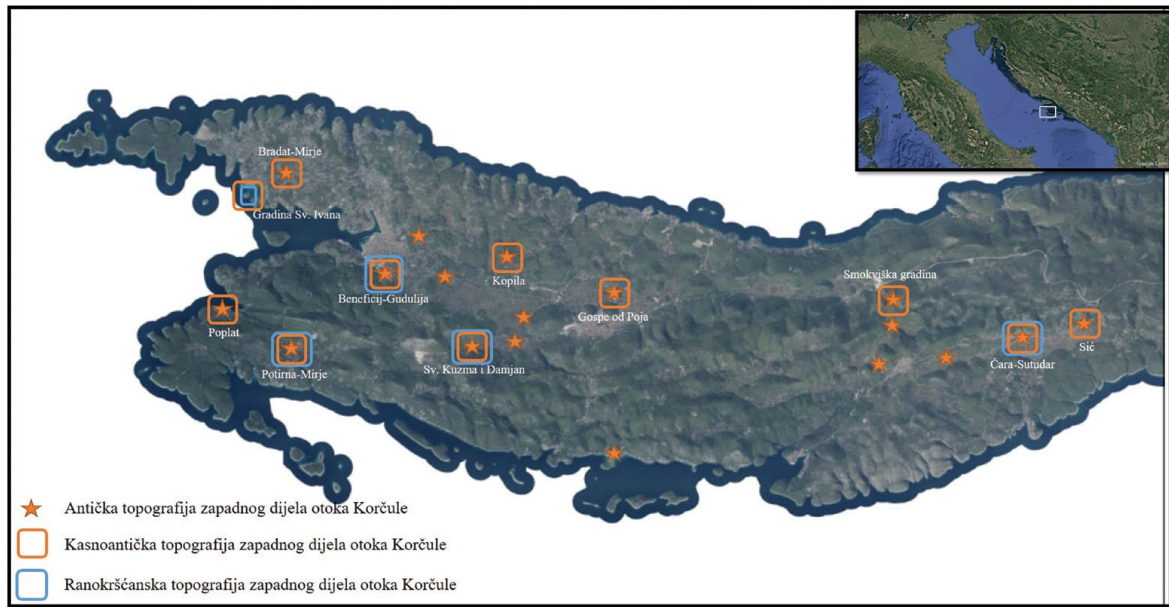
¹ Čečuk – Radić 2005; Forenbaher *et al.* 2020.

² Lisičar 1951; Borzić 2007, str. 53–67; Radić – Borzić 2017a.

³ Belamarić 1994 (Brač); Jeličić-Radonić 1994 (Hvar); Perkić 2020, str. 384–387 (Elafitsko otočje).

⁴ Bibliografija o arheološkom lokalitetu na Majsanu je obimna pa na ovom mjestu navodimo samo onu najosnovniju: Fisković 1981, str. 137–136; Fisković 1983, str. 65–79; Fisković, 1984, str. 3–28; Fisković 2001, str. 58–64; Baraka Perica – Nikolić 2020, str. 133–140.

⁵ Fisković 1965, str. 141–167.

Slika 1 Topografija studijskog prostora zapadnog dijela otoka Korčule (izradio: I. Borzić)

značajan broj.⁶ No na pitanje o ranokršćanskim objektima/središtima na samom kopnu otoka odgovori su jako šturi, čemu se razlozi prije svega trebaju tražiti u slaboj istraženosti.

Ovom će prilikom naša pažnja biti usmjerena na zapadnu polovicu otoka (sl. 1), u resursnom smislu odlikovanu respektabilnim poljoprivrednim površinama Čarskog, Smokvičkog, Blatskog i čitavog niza manjih polja te jako razvedenom obalom, dakle dovoljnim preduvjetima da ju percipiramo kao dobro naseljav i iskoristiv areal. Za antičko razdoblje tomu svjedoči relativno gusta mreža dvadesetak rimskih rezidencijalno-gospodarskih imanja, čija se središta nalaze na svakom iole plodnom prostoru (sl. 1).⁷ Rimska postupna ruralizacija otoka, na kojem se unatoč svim predispozicijama tijekom antičkog razdoblja nije razvilo urbano središte, započela je još na prijelazu era, dakle nedugo nakon Oktavijanovih vojni 35. – 33. g. pr. Kr., u kojima je otok, barem prema pisanim izvorima, ostao potpuno depopuliran i to kao rezultat kažnjavanja zbog prakticiranja piraterije i neplaćanja tributa (*App. III. 4.16*). Dosadašnji arheološki pokazatelji navedenom čak i idu u prilog te se zaista čini kako je krajem 1. st. pr. Kr. došlo do potpune promjene u principima naseljenosti, odnosno tranziciji s onog željeznodobnog organiziranog na razini nekoliko zajednica sa snažnim gradinskim središtima⁸ na onaj rimski ruralni, kojem su u ovom slučaju u osnovi privatni *fundi*, posjedi u administrativno-katastarskom smislu uklopljeni u ager jedne od iliričkih kolonija, najvjerojatnije one naronitanske.⁹

Nažalost, o izgledu, sastavnicama, infrastrukturi, razvoju i drugim elementima rimskih imanja na otoku Korčuli vrlo je malo podataka, a razlog tomu je njihova vrlo slaba arheološka istraže-

⁶ O odnosu položaja starokršćanskih crkvi i plovidbenih ruta vidjeti kod Brusić 1993, str. 223–236; Zaninović 1994, str. 125–145.

⁷ Radić 2001, str. 36–43; Borzić 2007; Borzić 2010, str. 34–36.

⁸ Radić – Bass 2001, str. 133–145; Radić – Borzić 2017a; Radić – Borzić 2017b, str. 19–34.

⁹ Borzić 2007, str. 68–83. U literaturi će se naići i na mogućnost kako je otok Korčula zajedno s Mljetom nakon rimskog osvajanja potpao pod carski fisk, no unatoč pravnim podlogama za sada za to nema konkretnih pokazatelja. Vidi kod: Turković 2012, str. 89–90.

nost.¹⁰ Ipak, ono što je na temelju dostupnih podataka razvidno i što je od iznimne važnosti za ovdje središnju temu jest da se za dobar dio njih na zapadnom dijelu otoka može potvrditi kontinuitet trajanja i kroz kasnu antiku, što je naravno preduvjet raspravi o ranom kršćanstvu. Također, o toj je temi moguće raspravljati uzimajući u obzir i druge naseobinske kontekste na ovom dijelu otoka, prije svega onaj vezan uz revitalizaciju gradinskih položaja, potaknutu bilo civilnim refugijskim ili pak kako se pretpostavlja vojnim konotacijama.

Prvi lokalitet koji će se u kontekstu ranog kršćanstva spomenuti jest Sutudar u Čari.¹¹ Riječ je o poziciji rimske vile, kako za sada stoje stvari jedine konkretne na prostoru upućenom Čarskom polju, na čijem se sjevernom i južnom obodu nalaze još dva lokaliteta, Sić i Zlampolje,¹² ali definitivno manjeg opsega, a time i vrlo vjerojatno karaktera ovisnog o vili na Sutudru. Sam lokalitet nije arheološki istraživan, no dostupne informacije iz literature i s terena spominju temelje antičkih zidova, blokove žbukanih i hidrostatičkih podnica, suspenzure hipokausta i ostalih terakotnih građevinskih elemenata, koji zajedno s mnoštvom raznovrsne indikativne pokretne arheološke građe raštrkane na prostoru dimenzija 80 x 40 m ukazuju na postojanje klasičnog središta rimskog ruralnog imanja. Uz lokalitet se vezuje i njegova nekropola, dva fragmentarno očuvana nadgrobna natpisa,¹³ ali i nekoliko inhumacijskih ukopa pod tegulama pronađenih prilikom građevinskih aktivnosti provedenih uz sami lokalitet krajem 20. stoljeća. Upravo potonje grobnice, kao i površinskim rekognosciranjem sakupljeni keramički materijal nedvosmisleno datiraju trajanje ovog lokaliteta i u kasnu antiku i u tom smislu je sugestivan i njegov toponim, koji etimologijski ulazi u krug onih kojem je u osnovi ime svetca.¹⁴ U ovom slučaju to je ime svetog Teodora, rimskog vojnika iz maloazijske Kilikije, čija se mučenička smrt dogodila 304./305. g. u pontskoj Amasiji i kojeg je bizantska vojska uzela za zaštitnika te mu posredstvom Belizarovih osvajanja Zapadnog Rimskog Carstva u doba Justinijana I. (527. – 565. g.) proširila kult i na italsko, a moguće i čitavo jadransko područje. Zanimljivo je spomenuti da se uz ovaj toponim i lokalitet na lokalnoj čarskoj razini vezuje i najstarije crkveno zdanje u naselju, čije se ruševine navodno prepoznaju i na terenu.¹⁵ Međutim, zbunjuje činjenica da se ni toponim ni crkva ne spominju ni u jednom poznatom arhivskom podatku, primjerice papinskim vizitacijama koje se na području Čare prate još od 14. st. naovamo.¹⁶ Stoga ostaje pitanje porijekla nastanka toponima i konteksta uz koji je vezan, no ne treba isključiti mogućnost duboko ukorijenjene tradicije koja seže još u kasnu antiku i koja se preko lokalnog življa duboko uvučenog u kopno otoka zadržala sve do danas. Na arheologiji je naravno da utvrdi njegovu realnost i potvrdi ili opovrgne postojanje ranokršćanske crkve koju je, istini za volju, i moguće očekivati na smokvičko-čarskom prostoru s nekoliko značajnih kasnoantičkih naseobinskih nukleusa.

Kasnoantička gusta naseljenost očekivano je zabilježena i na prostoru Blatskog polja,¹⁷ s čijeg južnog oboda stižu i gotovo konkretne informacije o postojanju ranokršćanskog zdanja u kojem

¹⁰ Arheološka istraživanja ograničenog zaštitnog karaktera na zapadnom dijelu otoka do sada su provedena jedino na lokalitetima Gospa od Poja (Oreb 1990, str. 203–213; Oreb 2005, str. 9–22) te Beneficij-Guduliji (Novak 1954, str. 46–48; Borzić, u pripremi).

¹¹ Radić 2001, str. 40; Borzić 2007, str. 160–162; Borzić 2022, str. 139–149.

¹² Radić 2001, str. 40; Borzić 2007, str. 163–164.

¹³ CIL III, 3072; ILJug 25, 411.

¹⁴ Šimunović 1996, str. 39–62.

¹⁵ Radi pisanja ovog rada autor je obišao teren, no zbog nepristupačnosti i guste vegetacije nije se uspjelo ući u trag spomenutom objektu. O njemu kod Baničević 2000, str. 180–181.

¹⁶ Baničević 2000, str. 156–169.

¹⁷ Radić 2001, str. 39; Borzić 2007, str. 125–136.

Slika 2 Crkva Svetog Kuzme i Damjana u Zablaću (snimio: I. Borzić); u isječku ulomci ranokršćanske plastike iz temelja crkve (slike ulomaka preuzete iz Fisković 1980a)

su stanovnici ovdašnjih naselja zadovoljavali kultnu praksu. Sintagma „gotovo konkretne“ iskorištena je jer se govori o svojevrsnim spolijama, odnosno elementima ranokršćanske crkve ugrađene u onu ranoromaničku Svetog Kuzme i Damjana, prvi put spomenutu tek 1363. godine.¹⁸ Naime, prilikom konzervatorsko-restauratorskih radova u temeljima crkva ulaza te oltara pronađeni su fino uklopljeni ulomci starokršćanske plastike, konkretno pilastar prozora i baza stupa oltarne pregrade te ulomak stupa oltarne menze (sl. 2, isječak).¹⁹ Oni svojim dimenzijama sugeriraju da pripadaju većem zdanju no što je to ono u koje su ugrađeni, ali arheološka istraživanja, osim nalaza srednjovjekovnih, a moguće i kasnoantičkih grobova, „temelja rustično građenih objekata“ te izraženog antičkog sloja, nisu dala odgovor na pitanje je li njihova izvorna, ranokršćanska crkva stajala na istom mjestu kao i ona ranosrednjovjekovna ili pak negdje u njezinoj blizini.²⁰ Pretpostavlja se da je i sam titular preuzet od prvotne crkve, posebice jer je riječ o svetcima čiji se kult širi Mediteranom pa tako i Jadranom tijekom 5. i 6. st., u potonjem upravo posredstvom Justinijanovih osvajanja.²¹ Njihovo prihvaćanje kao liječnika i čudotvorca moguće je uklopiti u prirodni ambijent Blatskog polja na kojem su zbog plavljenja i močvarnog tla bolesti bile konstantna prijetnja.

Pretpostavljene veće dimenzije ranokršćanske crkve Svetog Kuzme i Damjana u Zablaću svakako sugeriraju njezin značajniji karakter koji nadilazi onaj privatni, a ide u smjeru onog župnog

¹⁸ Foretić 1940, str. 360.

¹⁹ Fisković 1980a, str. 233–234; Fisković 1980b, str. 159–173; Fisković 1999, str. 245–246; Fisković 2003, str. 91–94.

²⁰ Fisković 1980b, str. 159–160, bilj. 4; Fisković 1999, str. 245, bilj. 31.

²¹ Na području istočnog Jadrana poznat je veći broj lokaliteta s ovim toponimom koje se dovodi u vezu s ranokršćanskim zdanjima. Vidi kod: Migotti 1996, str. 222–223.

Slika 3 Kopila, kasnoantički ukop (Grobnica 5) na mjestu kasnoželjeznodobne Grobnice 6 (snimio: I. Borzić); u isječku ulomak keramičke svjetiljke tipa Hayes IIA (snimio: I. Borzić)

na korist cjelokupnom stanovništvu Blatskog polja.²² Na njegovim su se obodima registrirala središta minimalno četiriju rimskih imanja, Gospe od Poja, Zmalovšćice-Rudodme, Svetog Kuzme i Damjana te Dugog poda,²³ a prva tri su sa sigurnošću egzistirala i tijekom kasne antike pa ne bi trebalo iznenaditi da su svi oni bili upućeni na religijsko središte u Zablacu.

Na širem prostoru Blata u kontekstu kasne antike treba spomenuti i očitu revitalizaciju gradinskog naselja Kopila,²⁴ na kojem se mjestimice uočavaju keramički nalazi upravo te datacije. Ipak, posebno je intrigantna reupotreba njegove kasnoželjeznodobne nekropole, također u ukopne svrhe. Naime, na vrhu monumentalne Grobnice 5 iz 4./3. st. pr. Kr. utvrđen je sekundarni ukop, koji je za svoju arhitekturu iskoristio kamene ploče s izvorne grobnice (sl. 3).²⁵ Iako još nisu rađene C-14 analize malobrojnog koštanog materijala pronađenog u njoj, kasnoantičko datiranje čitavog konteksta sugeriraju ulomci keramičkih lampi tipične sjevernoafričke produkcije tipa Hayes IIA, datirane u kasno 4. i 5. stoljeće (sl. 3, isječak).²⁶ Na jednom od tih ulomaka sačuvan je i disk s reljefnim prikazom glave zeca, simbola ljubavi koja pobjeđuje smrt, a za što se analogije mogu naći na primjercima iz Salone.²⁷

O razlozima kasnoantičkog ukapanja na ovom mjestu tek se treba donijeti sud, no razmišljanja svakako idu u smjeru nekih izvanrednih situacija, posebice s obzirom na to da u ovo relativno

²² Migotti 1995, str. 130–131; Brogiolo – Arnau 2005, str. 127 i d.

²³ Oreb 1990, str. 203–213; Radić 2001, str. 39; Oreb 2005, str. 9–22; Borzić 2007, str. 125–136.

²⁴ O Kopili tijekom željeznog doba kod: Radić – Borzić 2017c, str. 35–60.

²⁵ O Grobnici 5/6 kod: Radić *et al.* 2017, str. 198–203.

²⁶ Hayes 1984, str. 311–314.

²⁷ Bubić 2011, str. 238, 282–283, kat. br. 85 i 86.

Slika 4 Ortofoto snimak istraženih struktura na lokalitetu Beneficij-Gudulija (izradio: L. Bogdanić); u isječku ulomak dna staklene posude s reljefnim ukrasom (snimio: I. Borzić)

mirno vrijeme u podnožju gradine egzistira nekoliko imanja, prema nekoj logici usmjerenih na ukapanje svojih pokojnika u nekropolama vezanima uz samo imanje ili čak i crkvene građevine.

Dalje prema zapadu, brdom Ančinovo odvojeno od Blatskog polja, nad Vela Lukom smjestilo se još jedno rimsko ruralno imanje, ono na lokalitetu Beneficij-Gudulija. Na njemu su u dva navrata provedena i arheološka istraživanja, prvi put 1951. g. pod vodstvom Grge Novaka,²⁸ te opet u trogodišnjoj kampanji između 2018. i 2020. g. pod vodstvom Odjela za arheologiju Sveučilišta u Zadru i Centra za kulturu Vela Luka.²⁹ Tim istraživanjima, istina manjeg opsega, utvrđeni su dijelovi sjevernog ogradnog zida naseobinskog dijela imanja, grijana prostorija, dvije cisterne te skladišni prostor uz njih (sl. 4).

Na svim istaknutim sastavnicama utvrđene su izvjesne pregradnje i/ili prenamjene i to stratigrafski vezane uz kasnoantičko razdoblje, prema količini pokretnog materijala očito vrlo intenzivne dinamike života. Ta komponenta pojačana s toponimom sugestivnog, opet sakralnog značenja (Gudulija = Sutulija / Sutilija = Sveti Ilija?),³⁰ ovaj su lokalitet stavili na kartu potencijalnih položaja starokršćanskih objekata, no do sada se nije ušlo u trag nedvosmislenim materijalnim pokazateljima njegova stvarnog postojanja. Jedini, koliko-toliko indikativan predmet koji se može dovesti u vezu s takvom vrstom objekta jest ulomak mramornog osmerokutnog stupića

²⁸ Novak 1954, str. 46–48.

²⁹ Borzić, u pripremi.

³⁰ Migotti 1996, str. 218.

Slika 5 Gradina svetog Ivana i uvala Gradina (snimio: L. Bogdanić); u isječku kapitel s Gradine svetog Ivana (snimio: I. Borzić)

promjera 15 cm pronađen u ispuni Cisterne 2, a koji bi analogno sličnim predmetima mogao pripadati ili oltarnoj pregradi crkve ili tomu sličnom. U kontekstu kršćanstva kao na ovom imanju ispovjedane religije može se spomenuti i ulomak dna staklene posude, a na kojem se u reljefu vidi ukras u formi kružnice sa središnje pozicioniranom okomitom hastom kraj koje se moguće nalazi vrh grčkog slova A (Alpha) (sl. 4, isječak), dakle potencijalnog otiska Kristograma sa slovima A i Ω .

Nešto konkretnije podatke pak posjedujemo za još jedno rimsko imanje iznimnih vrijednosti, ono u Potirni, na brdima izoliranom prostoru na jugozapadnom dijelu otoka.³¹ Izvjesno je kako je čitava Potirna bila u domeni jednog rimskog imanja čije se središte nalazilo na lokalitetu Mirje i koje je, prema dosada dostupnim podacima, bilo jedno od najprosperitetnijih na otoku.³² Iako arheološka istraživanja na njemu do sada nisu provedena, tome u prilog ide površina na kojoj se bilježe pokretni, pretežito keramički nalazi, količina obrađene kamene građe, ali i slučajno tijekom vremena sakupljeni nalazi visoke vrijednosti, primjerice nekoliko nadgrobnih natpisa,³³ jedan natpis votivnog karaktera koji sugerira postojanje malog hrama sa statuom Venere Pelagije uklopljenog u okvire imanja,³⁴ ali i dva ulomka sarkofaga salonitanske produkcije koji ukazuju na

³¹ Radić 2005, str. 23–32.

³² Radić 2001, str. 39; Radić 2005, str. 23–32; Borzić 2007, str. 110–118.

³³ CIL III 10089; Jackson 1889, str. 3.

³⁴ CIL III 3066/10083.

vrlo visoke imovinske mogućnosti vlasnika ovog imanja.³⁵ Kasnoantička faza naselja je sigurna, količina kasnoantičke keramike iznimno je velika, čak i dominantna na površini, a u smjeru istog vremenskog određenja najvjerojatnije idu i elementi pregradnji prepoznati na vidljivim *in situ* očuvanim dijelovima arhitekture ili negiranju zidnog fresko-oslikavanja uočenom na grumenu žbuke s lokaliteta.³⁶ Kad govorimo o ranom kršćanstvu, ovaj lokalitet nudi vrlo konkretne, ali i potencijalno uporabive podatke. Naime, tome da je kršćanstvo bila vjera koja se očekivano ukorijenila među kasnoantičko življe ovog naselja svjedoči zabilješka o postojanju očito kasnoantičke grobnice *a pozzeto* tipa: „... uzidana i tvrdo opekama posvodjena iznutra oblijepljena grobnica...“, „... [u] debljini ploče urezan je krug, a na njemu latinski križ“.³⁷ Takav tip grobnica na području rimske Dalmacije gotovo je uvijek zabilježen u kontekstu ranokršćanskih crkvi,³⁸ što upućuje na to da jednu takvu treba tražiti i u sklopu ovog imanja. U tom smislu je vrlo sugestivan uz Potirnu vezan toponim Sutvara, lokacijski ipak nešto udaljeniji od mjesta nalaza spomenute grobnice, otprilike 300 m prema istoku, ali uz kojeg se u lokalnoj predaji vezuje postojanje stare crkve, s obzirom na toponim izveden iz imena Svete Barbare, mučenice iz 3. st., zaštitnice vojnika i redovnika, čije se štovanje na području Dalmacije bilježi na još nekoliko starokršćanskih lokaliteta.³⁹ S obzirom na to, ali i realnu izoliranost Potirne i njezina kasnoantičkog stanovništva od ostalih naseobinskih nukleusa vrlo je realna pretpostavka o postojanju i ranokršćanskog crkvenog objekta.

Nastavljajući prema krajnjem zapadnom dijelu otoka, dolazi se do prostora vezanog uz uvalu i brdo Gradina svetog Ivana, iznimno poznate i bogate arheološke zone na kojoj su zabilježeni arheološki tragovi života još od prapovijesnih vremena.⁴⁰ U rimsko doba čitava je uvala, iznimnih maritimnih odlika, najvjerojatnije bila u domeni imanja čije se središte nalazilo na lokalitetu Mirje na obližnjem polju Bradat.⁴¹ Kako ono do sada nije bilo predmetom arheoloških istraživanja, podatci o njemu se crpe isključivo iz slučajnih nalaza, među kojima se posebno ističu ranocarski nadgrobni natpisi,⁴² ulomci dviju statua,⁴³ te čak i „krstionica“ (?). Kasnoantički život na imanju nije upitan s obzirom na spomen zidanih grobova i grobova pod tegulama s inhumiranim pokojnicima, ali i s obzirom na mnoštvo tako datiranih keramičkih nalaza razasutih po površini lokaliteta. Ipak, položaj koji se u domeni ovog članka treba posebno istaknuti jest spomenuta Gradina svetog Ivana imenovana po kasnosrednjovjekovnoj crkvi koja stoji na njezinu tjemenu, a u arhivima se, zajedno s možebitno postojećim samostanom, spominje još od početaka 15. stoljeća (sl. 5).⁴⁴

No na to da topos ima i raniji kršćanski karakter dugo je vremena upućivao slučajno pronađeni kapitel s pravokutnim abakom i rupom za nasađivanje grede ukrašen sa svih četiriju strana motivima malteškog križa, odnosno imitacije voluta karakterističnih za 6. stoljeće (sl. 5, isječak).⁴⁵ Upravo je taj nalaz bio jedan od povoda pokretanja dvogodišnjeg institucionalnog projekta

³⁵ Borzić 2019, str. 261–271.

³⁶ Borzić 2007, str. 113–114, T. V, 4.

³⁷ Radić – Vuletić Vukasović 1887, str. 109–110.

³⁸ Baraka Perica *et al.* 2019, str. 516–527.

³⁹ Vidi kod: Migotti 1996, str. 217 (Privlaka Trogir i Trogir Travarica); Fisković 1965 (Sutvara ispred Korčule); Perkić 2020, str. 387 (Koločep).

⁴⁰ Lisičar 1963, str. 74–81; Radić 2001, str. 38; Borzić 2009, str. 82–97.

⁴¹ Radić 2001, str. 38; Borzić 2007, str. 97–101.

⁴² CIL III 3068/10084, 6422.

⁴³ Ostoić 1878, str. 38 i 99; Oreb 1972, str. 125.

⁴⁴ Foretić 1940, str. 348–350; Fisković, str. 1984, 249.

⁴⁵ Borzić 2009, str. 89, sl. 6.

Slika 6 Detalj obzida uokolo glavice Gradine svetog Ivana (snimio: L. Bogdanić); u isječku zračni snimak Gradine svetog Ivana iz 1968. g. (preuzeto s: <https://geoport.dgu.hr/>)

Sveučilišta u Zadru „Gradina i luka svetog Ivana na Korčuli – izolirana točka otočnih dodira“, tijekom kojeg su u dvije kampanje 2022. i 2023. g. provedena manja arheološka istraživanja u okolici ranije spomenute kasnosrednjovjekovne crkvice s nadom u pronalazak njezinih ranijih ranokršćanskih slojeva.⁴⁶ Nažalost, oni nisu pronađeni u *in situ* položaju, ali na nedvojbeno pret- hođenje ranokršćanskog crkvenog objekta na mjestu ili u blizini danas stojeće crkve uputili su popratni pokretni nalazi pronađeni uglavnom u svojevrsnom sloju destrukcije, a riječ je o ulomcima mramornog stupa i ploče oltarne menze te bordure pluteja, kao i mnogobrojnim ulomcima raznobojnog prozorskog stakla.

Navedena je situacija praktički dokazala kako je ranosrednjovjekovna crkvice titular preuzela od one ranokršćanske, a je li on bio upućen isključivo na svetog Ivana Krstitelja, inače iznimno popularnog ranokršćanskog titulara u Dalmaciji,⁴⁷ ili možda i na svetog Teodora, na što potencijalno upućuje ime susjedne uvale Tudorovice, tek treba spoznati. Potonja mogućnost čini se i vrlo prihvatljiva s obzirom na to da se uopće postojanje crkvice na ovom mjestu može sagledavati i u kontekstu možebitno postojeće ranobizantske utvrde,⁴⁸ na koju upućuje sam položaj Gradine kao kontrolora plovidbe kanalom između otoka Visa i Korčule, pristupa zaljevu Vele Luke te obzid koji zatvara vršni plato Gradine, kojem, nažalost, arheološka istraživanja nisu nedvosmisleno potvrdila kasnoantičku dataciju (sl. 6). Razlog tome prije svega leži u vječ- noj bolji arheologije dalmatinskih otoka, odnosno potpunoj kultivaciji prostora koja je vrlo temeljito iznegirala izvornu stratigrafiju na mnogim lokalitetima i u ovdje konkretnom slučaju

⁴⁶ Borzić 2023, str. 102–107.

⁴⁷ Migotti 1996, str. 220–221; Vučić 2012, str. 330–336.

⁴⁸ O povezanosti svetog Teodora s bizantskom vojskom već se ranije pisalo u raspravi o lokalitetu Sutudar u Čari.

stopila brončanodobne, kasnoantičke i srednjo/novovjekovne pokazatelje fortificiranja Gradine svetog Ivana.

Navedenim su iscrpljeni trenutno dostupni podatci o ranom kršćanstvu na zapadnom dijelu otoka Korčule, koji se u crkveno teritorijalno-administrativnom smislu smatra sastavnim dijelom naronitanske biskupije.⁴⁹ Generalni je dojam kako indikativnih podataka ne manjka, kako je evidentno da zapadna Korčula u tom smislu prati kronološke i načelne principe kristijanizacije ruralnih područja istočnog Jadrana u kojima se ona prije svega manifestira kroz sakralne objekte vezane ili uz privatna imanja kao nukleuse širih seoskih zajednica, zatim samostane ili vojne ranobizantske utvrde. Ipak, onih konkretnih, nedvosmislenih podataka o tome je na promatranom prostoru jako malo i u arheološkom smislu su ograničeni na ulomke crkvene plastike s lokaliteta Sveti Kuzma i Damjan u Zablaću, Gradine svetog Ivana kod Vele Luke te nadgrobnu ploču iz Potirne. Istina, arheoloških iskopavanja nije poduzet velik broj, no unatoč tomu je gotovo nevjerojatno što se do sada nije ušlo u trag nijednoj *in situ* očuvanoj ranokršćanskoj sakralnoj građevini, kojih je, kako smo vidjeli, moralo biti.

No podatci i nematerijalnog (toponimi) i materijalnog (arheološki) karaktera gledani u cjelini omogućavaju pojedine zaključke. Već je napomenuto kako je promatrani prostor otoka Korčule u resursnom smislu izniman i u kasnoj antici očito vrlo dobro naseljen, što je za sobom moralo povući i njegovo uklapanje u crkvenu administrativnu shemu. U tom se smislu, naravno, prije svega pomišlja na župnu organizaciju i stoga možda i nije iznenađenje što su lokaliteti spominjani u kontekstu ranog kršćanstva prostorno razasuti upravo na način na koji jesu, a to je tako da pokrivaju prostore vezane uz najplodnija polja, a time i populacijski najfrekventija područja čarsko-smokvičkog, blatskog, potirnskog i velalučkog areala. Činjenica je da su na svima njima pokazatelji o ranom kršćanstvu kontekstualno vezani uz rimska ruralna imanja istaknutog potencijala, a koja su mogla biti kohezivni faktor cjelokupne ruralne zajednice određenog područja, a time i središte obavljanja kršćanske kulturne prakse. Kakav takav argument ovakvom viđenju stvari jest situacija na Blatskom polju na kojem su unatoč paralelnom egzistiranju nekoliko naseobinskih nukleusa pokazatelji o ranom kršćanstvu zabilježeni samo na jednom, Svetom Kuzmi i Damjanu i to očitim vrlo impozantnih dimenzija, a time pretpostavljamo i značenja.

Određene je zaključke nadalje moguće donijeti i po pitanju malobrojnih toponima uz koje smo vezali ranokršćanske lokalitete te je zanimljivo primjetiti kako su od ukupno četiri njih dva posebno svojstvena ranobizantskom sloju titulara, Sveti Kuzma i Damjan u Zablaću ili pak Sveti Teodor u Čari i potencijalno Gradini svetog Ivana. To nas dovodi do druge komponente kristijanizacije studijskog prostora, a to je ona vezana uz bizantsko vojno prisustvo na otoku. Kako je do sada istaknuto, takav je jedan položaj pretpostavljen na Gradini svetog Ivana na gotovo krajnjem zapadnom dijelu otoka, čime predstavlja antipod onome na Majsanu na istočnom kraju. Vrlo je izvjesno da još jednu kontrolnu točku iz ranobizantskog razdoblja imamo i na središnjem dijelu otoka, na Smokviškoj gradini na kojoj su utvrđeni zidani ostatci manje utvrde, o čemu tek treba donijeti sud. No i bez nje, položaj utvrde Svetog Ivana te uz nju vezane crkvice nešto je što se uklapa u politiku bizantskog nadzora istočnojadranskog prostora i sređivanja političkih, ali i crkvenih pitanja na istočnom Jadranu.

U ovom kratkom prilogu samo su postavljeni temelji daljnjeg proučavanja ranog kršćanstva na zapadnom dijelu otoka Korčule, koje prema prikazanom ima potencijala. Time bi se na neki način ispunila i praznina o poznavanju kasnoantičkog isječka povijesti ovog otoka dinamične civilizacij-

⁴⁹ Vučić 2005, str. 159–170.

ske evolucije te na neki način otvorila i vrata shvaćanju onoga što se ovdje događalo tijekom vrlo nejasnog ranog srednjeg vijeka u kojem se otok ponovno pojavljuje u crnim kontekstima depopulacije i stagnacije razvoja, arheološki još neuhvatljivima, ali naznačenima u pisanim izvorima (DAI 30/145 i 30/87).

KRATICE

App. Ill. – (*Illyrica*), *Appian's Roman History*, Loeb Classical Library, Cambridge – London, 1979.

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Academia litterarum regia Borussica, Berlin.

DAI – Konstantin Porfirogenet, *De administrando imperio / O upravljanju carstvom*, 2. izd., prev. Nikola Tomašić, Zagreb, 2003.

ILJug – *Inscriptiones Latinae, quae in Iugoslavia repertae et editae sunt*, Ljubljana.

LITERATURA

- Baničević 2000 B. Baničević, „Župa Čara na otoku Korčuli“, u: M. Foretić (ur.), *Čarski zbornik, Čara*, 2000, 156–169.
- Baraka Perica et al. 2019 J. Baraka Perica – A. Uglešić – M. Rašić, „Tombe a camera con volta a botte della Dalmatia tardoantica. La tomba a camera con volta come base della futura chiesa“, *Hortus Artium Medievalum* 25/2, Zagreb, 2019, 516–527.
- Baraka Perica – Nikolić 2020 J. Baraka Perica – P. Nikolić, „Findings of bases of Glass Goblets/Chalices on the islands of Majsan“, *Hortus Artium Medievalum* 26, Zagreb, 2020, 133–140.
- Belamarić 1994 J. Belamarić (ur.), *Ranokršćanski spomenici otoka Brača*, Split, 1994.
- Borzić 2007 I. Borzić, *Otok Korčula, primjer romanizacije dalmatinskog otoka*, magistrski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007.
- Borzić 2009 I. Borzić, „Uvala Gradina na otoku Korčuli u svjetlu podmorskih arheoloških nalaza“, u: L. Bekić (ur.), *Jurišićev zbornik. Zbornik radova posvećenih uspomeni na Marija Jurišića*, Zagreb, 2009, 82–97.
- Borzić 2010 I. Borzić, „Značajke naseljenosti otoka Korčule u antičko doba“, u: S. Ivčević (ur.), *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 26, Zagreb – Split, 2010, 27–42.
- Borzić 2019 I. Borzić, „Ulomak sarkofaga od prokoneškog mramora iz Potirne na otoku Korčuli“, *Cambijev zbornik – Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 44, Split, 2019, 261–271.
- Borzić 2022 I. Borzić, „Prilog proučavanja prošlosti Čare u kasnoj antici“, u: A. Bačić (ur.), *Brača i sestre Crnomiri, simbol borbe za pravdu, slobodu i nadahnuće naraštajima, Radovi znanstvenog skupa, Čara 28. kolovoza 2021*, Čara, 2022, 139–149.
- Borzić 2023 I. Borzić, „Arheološka istraživanja na Gradini svetog Ivana na otoku Korčuli“, *In Situ – Godišnjak Odjela za arheologiju* 1/2022, Zadar, 2023, 102–107.

- Borzić, u pripremi I. Borzić, „Preliminarni rezultati istraživanja rimskog imanja na lokalitetu Beneficij-Gudulija kod Vele Luke na otoku Korčuli“, u: *Od Kornata preko Velebita. Arheologija sjeverne Dalmacije i Like. Znanstveni skup Hrvatskog arheološkog društva, Zadar, 10. – 14. listopada 2022.*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva.
- Brogiolo – Arnau 2005 G. P. Brogiolo – A. C. Arnau, *Aristocrazie e campagne nell' Occidente da Costantino a Carlo Magno*, Roma, 2005.
- Brusić 1993 Z. Brusić, „Starokršćanski sakralni objekti uz plovidbenu rutu istočnom obalom Jadrana“, *Diadora* 15, Zadar, 1993, 223–235.
- Bubić 2011 V. Bubić, „Kasnoantičke svjetiljke s ranokršćanskim prikazima iz Arheološkog muzeja u Splitu“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 104, Split, 2011, 227–308.
- Čečuk – Radić 2005 B. Čečuk – D. Radić, *Vela Spila – višeslojno prapovijesno nalazište*, Zagreb, 2005.
- Fisković 1981 C. Fisković, „Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu“, *Starohrvatska prosvjeta* III/11, Split, 1981, 137–163.
- Fisković 1983 C. Fisković, „Ranokršćanska memorija i groblje na Majsanu“, *Starohrvatska prosvjeta* III/13, Split, 1983, 65–79.
- Fisković, C. 1984 C. Fisković, „Antička naseobina na Majsanu“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 24, Split, 1984, 3–28.
- Fisković 1965 I. Fisković, „Ranokršćanske crkvice na Sutvari, Gubavcu i Lučnjaku kraj Majsana u Pelješkom kanalu“, *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku* LXV–LXVII, Split, 1965, 141–167.
- Fisković 1980a I. Fisković, „O ranokršćanskim spomenicima neretvanskog primorja“, u: Ž. Rapanić (ur.), *Dolina rijeke Neretve od predhistorije do ranog srednjeg vijeka: znanstveni skup, Metković, 4.–7. X. 1977.*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 5, Zagreb, 1980, 213–256.
- Fisković 1980b I. Fisković, „Crkvice Sv. Kuzme i Damjana u Zablacu na Korčuli“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 21, Split, 1980, 159–173.
- Fisković, I. 1984 I. Fisković, „Kasnosrednjovjekovne crkvice otoka Korčule“, *Starohrvatska prosvjeta* III/14, Split, 1984, 231–258.
- Fisković 1999 I. Fisković, „Ranokršćanski križevi u srednjovjekovnim crkvama“, *Opuscula archaeologica* 23/24, Zagreb, 1999, 237–250.
- Fisković 2001 I. Fisković, „Prilozi arheološkoj topografiji Pelješkog kanala“, u: B. Čečuk (ur.), *Arheološka istraživanja na područjima otoka Korčule i Lastova*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 20, Zagreb, 2001, 51–74.
- Fisković 2003 I. Fisković, „Spomenici srednjeg vijeka u Blatu i okolici“, u: T. Šeparović (ur.), *Blato do kraja 18. stoljeća*, sv. 1, Blato, 2003, 89–105.
- Forenbaher et al. 2020 S. Forenbaher – D. Radić – P. T. Miracle (ur.), *Špilja Žukovica na Korčuli. Rezultati istraživanja 2013. – 2014.*, sv. 1, *Neporemećeni slojevi neolitika i mezolitika*, Vela Luka, 2020.
- Foretić 1940 V. Foretić, *Otok Korčula u srednjem vijeku do godine 1420.*, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 36, Zagreb, 1940.

- Hayes 1984 J. W. Hayes, *Late Roman pottery*, Rome, 1984.
- Jackson 1889 T. G. Jackson, „Dalmatia, the Quarnero and Istria“, *Bulletino di arcaologia e storia Dalmata* XII, Split, 1889.
- Jeličić-Radonić 1994 J. Jeličić-Radonić, *Ranokršćanske dvojne crkve u Starom Gradu na Hvaru*, Split, 1994.
- Lisičar 1951 P. Lisičar, *Crna Korkira i kolonije antičkih Grka na Jadranu*, Skopje, 1951.
- Lisičar 1963 P. Lisičar, „Grčki i helenistički novci s otoka Korčule“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 2, Zadar, 1963, 74–80.
- Migotti 1995 B. Migotti, „Vrste i namjene ranokršćanskih zdanja u Dalmaciji“, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti* 34(21) (1994/95), Zadar, 1995, 113–144.
- Migotti 1996 B. Migotti, „Naslovnici ranokršćanskih crkava u Dalmaciji“, *Arheološki radovi i rasprave* 12, Zagreb, 1996, 189–247.
- Novak 1954 G. Novak, „Arheološka istraživanja na otocima Korčuli i Hvaru u 1951. i 1952. godini“, *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 59, Zagreb, 1954, 41–54.
- Oreb 1972 F. Oreb, „Pregled arheoloških lokaliteta i nalaza na području Vele Luke i neke mogućnosti istraživanja i prezentacije“, u: M. Gjivoje (ur.), *Zbornik otoka Korčule* 2, Žrnovo – Zagreb, 1972, 123–130.
- Oreb 1990 F. Oreb, „Ostaci rimske villae rusticae u Blatskom polju na otoku Korčuli“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 14/1988–15/1989., Zagreb, 1990, 203–213.
- Oreb 2005 F. Oreb, „Rimska villa u Blatskom polju“, u: T. Šeparović (ur.), *Blato do kraja 18. stoljeća*, sv. 3, Blato, 2005, 9–22.
- Ostoić 1878 N. Ostoić, *Compendio storico dell isola Curzola*, Zadar, 1878.
- Perkić 2020 M. Perkić, „Prilog poznavanju ranokršćanske topografije dubrovačkog područja“, u: M. Sanader – D. Tončinić – I. Kaić – V. Matijević (ur.), *I. skup hrvatske ranokršćanske arheologije (HRRANA)*, Zagreb, 15.–17. ožujka 2018. *Zbornik radova*, Zagreb, 2020, 383–412.
- Radić 2001 D. Radić, „Topografija otoka Korčule“, u: B. Čečuk (ur.), *Arheološka istraživanja na područjima otoka Korčule i Lastova*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 20, Zagreb, 2001, 25–50.
- Radić 2005 D. Radić, „Potirna“, u: T. Šeparović (ur.), *Blato do kraja 18. stoljeća*, sv. 3, Blato, 2005, 23–32.
- Radić – Bass 2001 D. Radić – B. Bass, „Gradine otoka Korčule“, u: B. Čečuk (ur.), *Arheološka istraživanja na područjima otoka Korčule i Lastova*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 20, Zagreb, 2001, 133–145.
- Radić – Borzić 2017a D. Radić – I. Borzić, „Otok Korčula: Iliri i Grci“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 110 (1), Split, 2017, 303–325.
- Radić – Borzić 2017b D. Radić – I. Borzić, „Otok Korčula na razmeđu prapovijesti i antike“, u: I. Fadić – D. Radić (ur.), *Grad mrtvih nad poljem života. Nekropola gradinskog naselja Kopila na otoku Korčuli*, katalog izložbe, Zadar, 2017, 19–34.

- Radić – Borzić 2017c D. Radić – I. Borzić, „Gradinsko naselje Kopila“, u: I. Fadić – D. Radić (ur.), *Grad mrtvih nad poljem života. Nekropola gradinskog naselja Kopila na otoku Korčuli*, katalog izložbe, Zadar, 2017, 35–61.
- Radić *et al.* 2017 D. Radić – I. Borzić – A. Eterović Borzić, „Katalog“, u: I. Fadić – D. Radić (ur.), *Grad mrtvih nad poljem života. Nekropola gradinskog naselja Kopila na otoku Korčuli*, katalog izložbe, Zadar, 2017, 148–203.
- Radić – Vuletić Vukasović 1887 F. Radić – V. Vuletić Vukasović, „Arheološke bilješke s putovanja po otoku Korčuli u svibnju 1887“, *Viestnik hrvatskog arheološkog društva* III, Zagreb, 1887, 104–111.
- Šimunović 1996 P. Šimunović, „Sakralni toponim sa sut- + svetačko ime u razdoblju kasne antike do predromanike“, *Folia Onomastica Croatica* 5, Zagreb, 1996, 39–62.
- Turković 2012 T. Turković, „Kasnoantička ‘palača’ u Polačama – nove spoznaje“, u: M. Perković (ur.), *Zbornik radova simpozija „Dani Cvite Fiskovića“*, Zagreb, 2012, 73–92.
- Vučić 2005 J. Vučić, „Ecclesia Naronitana / Prostor i granice“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 98, Split, 2005, 159–170.
- Vučić 2012 J. Vučić, *Topografija naronitanske biskupije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2012.
- Zaninović 1994 M. Zaninović, „Ranokršćanske crkve kao postaje plovnog puta duž istočnog Jadrana“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, Split, 1994, 125–145.

IGOR BORZIĆ

THE STATE OF THE ART ON EARLY CHRISTIANITY ON THE WESTERN PART OF THE ISLAND OF KORČULA

The bibliography on early Christianity on the island of Korčula is not extensive, and it is largely focused on describing and interpreting architectural and other finds on the archipelago at the eastern end of the island (Majsan, Sutvara, Lučnjak, Vrnik, etc.). Its western half is mentioned in this sense only sporadically, due to indicative toponymy or the presentation of mostly stray finds that only hypothetically suggest that Christianity gradually became part of the identity of the local late antique population here. In order to make this process even more specific, the paper presents relevant results of research on several sites of different character. The sites Čara-Sutudar, Potirna-Mirje and Beneficij-Gudulija fall into the category of those on which a Roman residential and farm estate was founded during the first centuries after Christ, lasting until the end of antiquity on the island. The finds related to early Christianity at these sites are few and sometimes only suggestive, and in the case of Čara Sutudar they are reduced to a toponym relating to Saint Theodore, a saint particularly beloved by the Byzantine army, while at the remaining two sites they are reduced to finds of late antique tombs with a lid with an engraved cross and the toponym of Saint Barbara (Potirna-Mirje), or a glass fragment with a possible Christogram in relief (Beneficij-Gudulija) (Fig. 4). It should not be surprising if church buildings are traced in the future at the aforementioned sites although there is no confirmation in that regard at the moment. The possible presence of these churches is suggested by fragments of early Christian church furniture built into the early Romanesque church near the site of Sveti Kuzma and Damjan in Zablacé (Fig. 2). In the Blato area, the revitalization of the Iron Age

hillfort Kopila is particularly noteworthy, with its necropolis containing isolated late antique burials, along with which fragments of North African lamps of the Hayes IIa type from the late 4th and 5th century were found (Fig. 3). Finally, the site of Gradina Svetog Ivana should be mentioned, where recent research has proven the existence of an early Christian church building, indicated by an even earlier find of a capital typologically determined within the 6th century (Fig. 5). The paper also suggests that the existence of a smaller Byzantine fort can be expected at this location, to which the remains of the walls around the hilltop may also belong (Fig. 6).

All of the above suggests that the western part of the island of Korčula in late antiquity was a densely populated area where future research should yield more specific and numerous indicators that Christianity appeared as the basis of local spiritual life in both civilian and military environments.

Keywords: *early Christianity, late antiquity, Island of Korčula, Eastern Adriatic*